

ARNOU VAN CRUYNINGEN

1572

EEN KANTELJAAR IN DE
TACHTIGJARIGE OORLOG

1

1572: 'De Watergeus komt om Den Briel'

Op 1 april 1572 zette de inname van Den Briel een reeks gebeurtenissen in gang, met verstrekkende gevolgen. Een opstand tegen het bewind van de Spaanse vertegenwoordigers van landsheer Filips II in de Nederlanden die lange tijd niet van de grond leek te komen, kreeg nu ineens vaart. De ene na de andere stad in Holland en Zeeland kwam in handen van opstandelingen en verklaarde zich 'voor Oranje'. In juli wees een zogenoemde 'vrije Statenvergadering' in Dordrecht Willem van Oranje aan als stadhouder van Holland en Zeeland. Hoewel deze irreguliere vergadering het gezag van de wettige landsheer, Filips II, tartte en de aanwezige Hollandse steden en edelen zich bevoegdheden aanmatigden die ze officieel niet bezaten, trad Oranje in naam nog steeds op als koninklijk stadhouder en dacht nog niemand aan de vestiging van een onafhankelijke staat. Maar achteraf kunnen we constateren dat in 1572 de basis werd gelegd voor ontwikkelingen die zouden leiden tot een definitieve breuk met het landsheerlijk gezag en vervolgens tot het ontstaan tegen wil en dank van de 'Republiek der Verenigde Nederlanden'. In feite tekende zich in 1572 al de dominante positie af die het gewest Holland zou innemen in het bondgenootschap van de opstandige gewesten. Datzelfde gold voor de alliantie van die gewesten met het huis (Oranje-)Nassau.

Wat ging aan dit ‘kanteljaar’ 1572 vooraf? Geschokt door de zogenoemde ‘Beeldenstorm’ had landsheer Filips II het besluit genomen een grote legermacht onder bevel van de hertog van Alva naar de Nederlanden te sturen, om een eind te maken aan ketterij en rebellie. Landvoogdes Margaretha van Parma achtte dat niet alleen ongewenst, maar ook overbodig. De orde was immers al snel hersteld. Reeds voor Alva’s komst werd in mei 1567 een streng plakkaat tegen het calvinisme uitgevaardigd. Willem van Oranje en vele anderen namen de wijk naar het buitenland voordat Alva in augustus 1567 aan het hoofd van zijn troepen in Brussel arriveerde. Margaretha van Parma nam enkele maanden na Alva’s komst ontslag, waarop de hertog tot nieuwe landvoogd werd benoemd. Hij stelde onder meer de Raad van Beroerten (= onlusten) in, een speciale rechtbank die een groot aantal personen ter dood veroordeelde. De hertog van Alva was een echte houwdegen, een beproefd militair die Filips II al grote diensten had bewezen. Hij was er net als de koning van overtuigd dat de inwoners van deze streken alleen met geweld konden worden afgebracht van de ook door hem verafschuwde ketterij. Gevaarlijk geachte boekwerken werden publiekelijk verbrand. Elke vorm van ongehoorzaamheid aan het koninklijk gezag was voortaan uitgesloten. In 1568 liet Alva de graven van Horne en Egmont, die met Oranje oppositie hadden gevoerd, op de Grote Markt in Brussel executeren. De Prins van Oranje, die vanuit Nassau wijselijk geen gehoor had gegeven aan de sommatie om voor de Raad van Beroerten (‘de Bloedraad’) te verschijnen, viel daarmee zelf buiten het bereik van de hertog. De prins werd echter in de ban gedaan, het Oranjebezit in de Nederlanden werd geconfisqueerd en Willems oudste zoon Filips Willem, student in Leuven, werd als gijzelaar naar Spanje gevoerd.

Het hardvochtige optreden van de hertog van Alva had het bedoelde, intimiderende effect. Het overgrote deel van de bevol-

► Portret van Fernando Alvarez de Toledo (1507-1582), hertog van Alva. Kopie naar Thomas Key, zeventiende eeuw. (Rijksmuseum, Amsterdam)

FERDINAND DVC D'ALVA,

king verafschuwde de publieke executies en haatte de inquisitie, maar kwam niet in verzet. Veel protestanten weken uit naar ballingssoorden als Londen, Emden en La Rochelle. De calvinisten waren vergeleken met andere stromingen in het voordeel, omdat ze goedgeorganiseerd waren en onderling contact hielden. Na het overlijden van Hendrik van Brederode in 1568 schaarden de protestanten zich rond de enige hoge edelman die de leiding op zich kon en wilde nemen: Willem van Oranje, die zich in ballingschap in Dillenburg had voorgenomen 'de tirannie te verdrijven'. Willems eerste militaire expedities met huurlegertjes waren weinig succesvol, maar zijn broer, graaf Lodewijk van Nassau, versloeg op 23 mei bij Heiligerlee een koninklijke legermacht onder bevel van Jan van Ligne, graaf van Arenberg en stadhouder van Friesland, Groningen, Lingen en Overijssel. De koninklijke troepen leden zware verliezen en ook hun bevelhebber de graaf van Arenberg sneuvelde. Na Heiligerlee rukte Lodewijk van Nassau op naar Groningen, maar hij moest daar al snel afzien van een belegering, waarna hij bij Jemgun (Jemmingen) werd verslagen door een leger onder bevel van de hertog van Alva en Caspar de Robles. Lodewijk ontkwam en voegde zich bij zijn broer Willem van Oranje, die met een aanzienlijke legermacht de Maas overtrok. De voorgenomen invasie van Brabant mislukte echter, omdat de bevolking niet zoals gehoopt in beweging kwam en omdat de ervaren hertog van Alva een strategie volgde waarbij Willems troepen werden afgemat. Oranje moest de terugtocht aanvaarden en leek geruïneerd. Voor de onderneming had hij zich diep in de schulden gestoken. Niet lang daarna begon de prins echter nieuwe plannen voor de Nederlanden te beramen.

Alva spande zich ondertussen in om het bestuur te 'verspaansen' en te centraliseren. Zo wilde hij hervormingen doorvoeren op het gebied van het recht en de belastingen. Voor die maatregelen viel best iets te zeggen, maar ze hielden geen rekening met gewestelijke en stedelijke privileges. Op 19 maart 1569 riep landvoogd Alva in naam van de koning na tien jaar eindelijk weer de Staten-Generaal bijeen in Brussel, vooral om een nieuwe vorm van be-

lastingheffing af te kondigen. Zijn voorstellen stuitten op enorme weerstand. De fiscale hervormingsplannen van Alva, die voorzagen in permanente belastingen op inkomsten en vermogens, pasten in het streven naar centralisatie en waren in zekere zin vooruitstrevend te noemen. De hertog presenteerde een drietal voorstellen. De 'honderdste penning' was een eenmalige vermogensheffing van 1 procent over de waarde van alle onroerende bezittingen. Deze heffing is ook echt ingevoerd; zelfs de geestelijkheid moest eraan geloven. Minder succes oogstte Alva met de twee permanente belastingen die hij wilde invoeren. De 'twintigste penning', een belasting van 5 procent over de verkoop van onroerend goed, kwam er weliswaar maar werd reeds in 1574 weer afgeschaft. De grootste ergernis vormde echter de 'tiende penning', een omzetbelasting van 10 procent op de verkoopprijs van roerend goed. Deze laatste belasting beschouwden de Nederlanders als ongehoorde nieuwlichterij, die het economische klimaat nog verder zou verslechteren en verstoren. De tiende penning werd uiteindelijk alleen in Doornik geïnd; de weerstand was overal te groot. In 1571 ontwierp Alva nog een aangepast, gematigd plan, maar een jaar later gaf hij de moed op. Eerder had hij de koning al gevraagd hem terug te roepen naar Spanje. Onder zijn opvolger Requesens zou de tiende penning in 1574 ook formeel worden afgeschaft. In de tegen Alva en de Spanjaarden gerichte propaganda kreeg 'de Tiende Penning' een prominente rol toebedeeld en deze beoogde belasting vormde zelfs een van de aanleidingen tot de Opstand. Naast de tiende penning zette ook de strenge doorvoering van maatregelen in het kader van de contrareformatie, de besluiten van het Concilie van Trente, kwaad bloed.

DELINEATIO DEPLORATI STATUS BELGY SUB IMMEN
 Afbeeldinghe Van den ellendighen staet der Nederlanden,

A. D. W. de Witt sculp. 1652.

Cum privilegio confecta Belg. Provinc. in Septennium.

siet ghy, Nederland, den Dwingheland geseten.
 Edeylt meer verrijst, als door den tijt gesleten:
 Sit ny in syn throon met biddich tuicht vercoert,
 De man geveest, van alle man geveest.

Crancelt blaest hem wraeck en moedeluyt in de ooren.
 En gheeft tel loopend peed met vollen toom noch spooren:
 Ten saken een keyserdom (de huse Grees) verlaufft.
 Ten dees een Russchen kroon te setten on syn kooft.

De landen ligghe (la
 Van verkeyd, wet en red
 Den Adel staet verflom
 Zyn als door geool geveest.

SA TIRANNIDE ALBANI DUCIS, FERDINANDI A TOLEDO.
 onder de Doreede tyranij van den Hertoghe van Aliba.

N° 156
 August

gekijndt nedergheboghden.
 t, van alle machē onttoghden.
 t, de Staaten gantfch verfaccht.
 t van bloeds meer aertuickt.

Mē bint, mē spant, mē beant, mē moovt den allen kouchen.
 Mē vinct in mensches bloed, mē treedt op Godes boucken.
 O huylich vander land, denckt doch den desen tijd:
 En sech, hoe wonderbaer heeft ons de Heer berent.

A. Hertoch van Aliba.	H. Egmont
B. Card. Granvelle.	I. Heeren
C. Jan Vargas.	K. Heeren
D. Loya del rio	L. De Praet
E. Bisshop van Yperen	M. Prevelde
F. Broer Cornelis	N. De Staet
G. M. de Parma vint int bloet	O. Goudits

◀ **Afbeelding van de ellendige staat der Nederlanden onder de wrede tirannie van de hertog van Alva, gravure van W.J. Delff, naar prent van A.P. van de Venne, 1622.**

Op deze prent wordt de kroon boven Alva's hoofd vastgehouden door een duivel. De pauselijke tiara boven het hoofd van de aartsbisschop en de keizerskroon boven het hoofd van Alva symboliseren de geestelijke en de wereldlijke macht. Kardinaal Granvelle blaast met een blaasbalg moordlust in het oor van Alva. (Granvelle zat achter de ontvoering van Willems oudste zoon en later achter de vogelvrijverklaring van de prins.) Naast de troon staat een aardewerken spaarpot: die verwijst naar de gehate, door Alva voorgestelde belastingheffingen. De zwaarden en andere wapens boven de troon zijn tekens van oorlogszucht. Linksboven worden mensen gemarteld die door de inquisitie zijn opgepakt. Rechtsboven is te zien welk lot hun te wachten stond. De vrouwen die aan Alva geketend zijn, staan symbool voor de zeventien Nederlanden. De door Alva 'monddood' gemaakte mannen staan 'als aan de grond genageld'. Ze stellen de afgevaardigden van de zeventien gewesten voor die in de Staten-Generaal zijn vertegenwoordigd. In het midden is de Grote Markt in Brussel te zien: 3000 Spaanse soldaten staan rond een met zwart laken bedekt schavot. De graaf van Egmont is al onthoofd, zijn vriend Horne staat hetzelfde lot te wachten. Alva's voorganger Margaretha van Parma vist in een vijver met bloed naar de bezittingen van de mensen die verbannen of ter dood veroordeeld zijn.

De Zeventien Provinciën

Sinds de vijftiende eeuw kwamen steeds meer 'landen van herwaarts over' in handen van de hertogen van Bourgondië, leden van een tak van het Franse koningshuis Valois. De Lage Landen, ongeveer het grondgebied van de huidige Benelux, vormden geen staatkundige eenheid maar bestonden uit een aantal afzonderlijke hertogdommen, graafschappen, bisdommen en heerlijkheden die hun gewestelijke eigenheid en voorrechten hartstochtelijk verdedigden. Dat bleven ze met alle kracht doen toen steeds meer gewesten in het bezit van een en dezelfde dynastie kwamen. De Bourgondische hertogen riepen enkele gemeenschappelijke regeringsinstellingen in het leven

Het Bourgondische huwelijk: Maria van Bourgondië trouwt met Maximiliaan van Oostenrijk. Handgekleurde houtsnede, Albrecht Dürer, 1515. (Rijksmuseum, Amsterdam)

en probeerden het bestuur enigszins te centraliseren, maar die pogingen stuitten op veel verzet. De gewesten en opkomende steden stonden pal voor hun privileges. In 1477 sneuvelde hertog Karel de Stoute. Hij had geen mannelijke erfgenaam en werd daarom opgevolgd door zijn dochter, Maria van Bourgondië. Zij kwam op de troon in een bijna uitzichtloze situatie: in de Nederlanden bestond veel weerstand tegen de centralisatiepolitiek die Karel de Stoute had gevoerd en de Franse koning trok op tegen de nieuwe hertogin. Maria had snel geld nodig om haar landen tegen de oprukkende Franse legers te beschermen en aarzelde niet. Zij riep onmiddellijk de Staten-Generaal, de vertegenwoordiging van alle gewesten, bijeen en stond vlot de gevraagde concessies toe in een document dat later de naam 'Groot Privilege' kreeg.

1572: DE KATALYSATOR VAN DE OPSTAND

Op 1 april 1572 namen de watergeuzen onder leiding van Willem van der Marck het stadje Den Briel in. 'Het is niets,' zou de hertog van Alva hebben gezegd over deze in eerste instantie niet noemenswaardige overwinning. Willem van Oranje, een van de belangrijkste edelen achter de opstand tegen het Spaanse bewind, ergerde zich aan het feit dat de watergeuzen hun eigen plan trokken. Terugkijkend kan worden geconcludeerd dat deze overwinning van levensbelang is geweest voor het vervolg van de opstand, die als een nachtkaaars dreigde uit te gaan. In datzelfde jaar werden talloze steden door de opstandelingen ingenomen, en langzaam aan ontwikkelde de opstand zich tot een ware oorlog, die uiteindelijk zou leiden tot 'de geboorte van Nederland'.

In 1572 zoomt Arnout van Cruyningen in op dit 'kanteljaar' in de Tachtigjarige Oorlog. Welke gebeurtenissen vonden er in dat jaar plaats? Wat ging eraan vooraf? En vooral: welke invloed had 1572 op het vervolg van de opstand? In dit rijk geïllustreerde boek bespreekt Van Cruyningen de belangrijkste gebeurtenissen en begrippen in de wordingsgeschiedenis van Nederland.

ARNOUT VAN CRUYNINGEN (1960) is historicus, auteur en vertaler. Hij is gespecialiseerd in dynastieke en staatkundige geschiedenis en heeft veel publicaties op zijn naam staan, waaronder *De Opstand 1568-1648*, *Stadhouders in de Nederlanden*, *De Tachtigjarige Oorlog*, *De koning van Spanje* en *Johan van Oldenbarnevelt*.

'Arnout van Cruyningen heeft de afgelopen jaren status opgebouwd als schrijver van verschillende boeken over de Oranjes, de vaderlandse Opstand tegen het Spaanse bewind, maar ook over raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt.'

– Hans Jacobs in *Reformatorisch Dagblad*

www.omniboek.nl

Uitgeverij Omniboek

NUR 688